

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРІГАННЯ КЕРАМІЧНИХ ПАМ'ЯТОК НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОНДАХ ДМНАП УКРАЇНИ

Сергій Прохацький (м. Київ)

Питання зберігання музейних предметів займають особливе місце в музейній роботі, оскільки від правильного їх вирішення залежить вся діяльність музею. Хотілося б показати два аспекти проблеми зберігання – науковий і практичний. Іншими словами, порівняти наявні умови зберігання колекції кераміки у фондах ДМНАП України з необхідними науково-технічними вимогами.

Часто на практиці зберіганням уважають тільки загальний порядок матеріалів, що є вузьким розумінням. Науковий підхід передбачає зберігання, абож консервування, як сукупність спеціальних заходів. Це вміння створювати, виходячи з фізико-хімічних і технологічних властивостей кожного предмета, де б він не містився – у фондосховищі чи експозиції – умови, що забезпечують довголітню його збереженість.

Відділ кераміки і скла фондосховища ДМНАП України має свої проблеми, які, в основному, збігаються з проблемами багатьох музеїв України.

Загальна біда більшості музеїв – це відсутність спеціалізованих приміщень для фондосховищ. Як правило, фондосховищами є будівлі (приміщення) переобладнанні та частково пристосовані до зберігання музейних предметів. На жаль, фондосховище ДМНАП України є саме таким приміщенням. Воно міститься в будівлі разом з іншими установами. (Охорони Пам'яток історії та культури, приватними фірмами).

Основною умовою, що гарантує правильне зберігання музейних фондів, є добрий стан будівлі в цілому, а також її опалювальної та вентиляційної систем.

І хоча будівля загалом перебуває в непоганому стані, вона розташована близько до проїжджої частини, що спричиняє її вібрацію. Щоправда, добре, що приміщення не має вікон на дорогу, що зменшує його загазованість.

Зовні будівлі є дорожки вимощені цеглою, з однієї сторони і залиті асфальтом – з другої, – вони мають ухил від будівлі, що зменшує вплив опадів на приміщення.

Водостоки мають бути бездоганними, щоб убезпечити внутрішні приміщення від вологи й опадів. Натомість вони в деяких місцях протікають, не підведені до самої землі, а до того ж, дах давно потребує капітального ремонту.

Підвальні приміщення будівлі не використовуються для зберігання музейних цінностей, адже вони мають підвищену вологість. Крім того, підвали, зайняті адміністративно-господарськими приміщеннями, не мають окремих виходів, що порушує не тільки правила будівлі для фондосховищ, а й правила пожежної безпеки.

Певним правилам підпорядковується й обладнання внутрішніх приміщень будівлі, пристосованих під фондосховище кераміки.

Для організації музейного зберігання, особливо керамічних пам'яток, оптимальною є система одноярусного зберігання, а також – у високих приміщеннях – система двоярусного зберігання з уведенням антресолей, що сполучаються з нижнім ярусом за допомогою вантажопідйомних пристроїв і стаціонарних сходів. У двоярусних фондосховищах, де переважають предмети вагою до 20 кг або ламкі предмети, незалежно від їхньої ваги належить встановлювати тельфери, або "магазинні" підйомники (до 100 кг), що пов'язують верхній рівень зберігання з нижнім. Півтораюрусні приміщення для фондосховищ узагалі недопустимі.

Стандартна висота ярусів, що використовуються для зберігання переважної більшості музейних предметів, в тому числі кераміки та скла (виходячи з ерго-

номічних вимог, міркувань техніки безпеки для персоналу фондосховищ, а також вимог безпеки стосовно збереженості самих музейних предметів) складає 2,2 м, так само – в архівосховищах та книгосховищах. Вказана висота яруса зберігання, яка, в принципі, не потребує застосування експлуатаційних драбин, прийнята для всіх видів музейних предметів, що зберігаються (вертикально чи горизонтально) на всіх горизонтальних носіях: у шафах, стелажах і т. п.

Перевищення яруса понад нормативи не бажане, а для сховищ субтильх предметів (колекцій скла, порцеляни, кераміки, негативного фотофонду на скляній основі, колекцій “вологих” біологічних препаратів в скляній тарі і т. п.) є неприйнятним.

Що ж маємо ми?

Фондосховище кераміки і скла ДМНАП України являє собою однорусне приміщення, що складається з двох однакових залів, які сполучаються між собою. Кожен зал має площу близько 100 м² і висоту 3,7 м, що перевищує нормативну висоту і водночас не дозволяє застосувати двохярусну систему зберігання.

Кожен зал оснащений трьома рядами відкритих стелажів і декількома металевими шафами вздовж двох сторін. Кожен стелаж розбитий на 3–4 секції і має від 5 до 8 полицок, залежно від розміру предметів, які на них зберігаються. Головним недоліком такого розміщення є те, що верхня полицка розташована на висоті близько 3 м 20 см, при нормі в 2 м, від підлоги, що потребує використання драбин та є порушенням техніки безпеки для персоналу фондосховищ і вимог безпеки стосовно збереженості самих музейних предметів. Металеві шафи негерметичні і також потребують використання драбин.

Але відсутність додаткових приміщень унеможлиблює вирішення цих питань, а також того, що спостерігається перевантаження залів музейними матеріалами.

Крім цього, необхідно слідкувати за правильним розміщенням предметів з

урахуванням їхнього тиску на полицю. Великі предмети з неглазурованої порцеляни і кераміки мають зберігатися під ковпаками або у чохлах зі щільної тканини (яких у сховищі ДМНАП України немає) на стелажах або підставках. Невеликі за розмірами предмети з порцеляни, кераміки, скла, гіпсу зберігаються на полицях у закритих (!) шафах, а не на відкритих стелажах.

Зберігати порцелянові, фаянсові та керамічні тарілки краще у вертикальному положенні у спеціальних “гребінках”. Можна також ставити кілька плоских предметів один на одного, перекладаючи їх цигарковим папером, складеним у кілька шарів, а також байкою або фланеллю для запобігання ушкодженню поливи або розпису. За відсутності цигаркового паперу персонал відділу кераміки фондосховища намагається використовувати підручний матеріал: промисловий поліетилен, папір для писання і т. п.

При зберіганні порцелянових і фаянсових тарілок стосами, в кожному стосі не повинно бути більше 6 штук, при великій вазі тарілок їх кількість у стосі має бути зменшена. Така норма повністю дотримується персоналом – у стосах кількість тарілок не перевищує 4 штуки.

Догляд за колекцією кераміки та скла передбачає також чищення поверхні кожного предмета.

Миття порцеляни, фаянсу, кераміки можна проводити тільки м'яким пензлем у теплій воді з додаванням спирту. Правда, таким способом можна мити тільки предмети без тріщин і з нешкодженою поливою. Пористу та неглазуровану кераміку необхідно особливо ретельно зберігати від пилу й вологи.

Скло не рекомендується мити водою, оскільки вода сприяє вимиванню солей, які входять до складу скла. Його необхідно два рази на рік протирати спиртом ректифікатом. Працювати зі склом рекомендується в матерчатих рукавичках.

Оскільки відділ кераміки та скла музею дуже давно не мав цих необхідних матеріалів для догляду, стан колекції, особливо її найстаріших екземпля-

рів, погіршується.

І все ж головною проблемою зберігання музейних колекцій є забезпечення сталого музейного клімату, тобто оптимального середовища, в якому зберігаються предмети.

Оптимальне середовище для музейних пам'яток створюється на базі даних природничих наук (фізики, хімії, біології), музейними фахівцями разом із світлотехніками, інженерами і т. п.

Клімат у фондах музею повинен відповідати двом основним вимогам:

1) бути задовільним для зберігання колекції;

2) співробітники та відвідувачі повинні добре себе почувати у фондосховищах та експозиціях музею.

Необхідні температура освітлення та вологість повітря, – це ті основні фактори, правильне поєднання яких утворює режим, необхідний для нормального життя та зберігання музейних предметів у фондах музеїв.

З цієї точки зору важливо знати, які реальні умови й можливості у фондів музею (НАН України) для зберігання пам'яток.

Температурно-вологісний режим не відповідає вимогам музейного зберігання, тому що приміщення фондосховища керамічних пам'яток не обладнані приладами для підтримання штучного клімату (кондиціонерами, регульованою мережею водяного опалення), що, в свою чергу, унеможлиблює контроль температурно-вологового режиму залів фондосховища відповідно до норм, встановлених для керамічних матеріалів. Через це протягом року відбуваються коливання температури та вологості у фондосховищі, що погано впливає на стан зберігання музейних предметів.

Зміна температури, наприклад, призводить до лінійних та об'ємних деформацій предметів, прискорення в них хімічних та біологічних процесів. Так, зниження температури на кожні 10°C подовжує довговічність матеріалів у 2-3 рази, але, в той самий час, значно підвищується вологість, що, в свою чергу, негативно впливає на

режим зберігання.

Коливання температури та вологості допускається у межах норми.

Нормативні коливання температури в приміщенні фондосховища кераміки та скла на добу можуть становити $\pm 5^{\circ}\text{C}$. Ми ж спостерігаємо коливання температури, які становлять близько $\pm 8^{\circ}\text{C}$, а іноді й більше (особливо навесні й восени). Так само і сезонні коливання, які ускладнюють підтримання відповідної температури через відсутність окремого регулювання центрального опалення, підведеного до залів фондосховища музею. Ця обставина при включенні та відключенні центрального опалення робить неможливим дотримання режиму поступового підняття температури в приміщенні.

Таким чином, при оптимальній температурі від 16° до 24°C , взимку показники термометра можуть опускатися до $15\text{--}12^{\circ}\text{C}$, літні ж піднімаються до $28\text{--}30^{\circ}\text{C}$.

Такі великі амплітуди та різкі перепади температури, в свою чергу, призводять до значних перепадів вологості. Коливання показників відносної вологості в приміщеннях фондосховища можна спостерігати від 30 % взимку, до 90 % влітку. Причому допустимі сезонні коливання для зберігання керамічних матеріалів становлять + 10 % при оптимальній відносній вологості 60 %.

При відхиленні вологісного режиму від параметрів, які рекомендуються для комплексного зберігання кераміки та скла, у бік підвищення чи зниження відносної вологості виникають поступові зміни:

■ при зниженій вологості може виникнути розтріскування пористої кераміки;

■ підвищення вологості прискорює процеси гідролізу та деструкції матеріалів, викликає активізацію лужних процесів скла (поява райдужних розводів), призводить до вицвітання барвників, а в окремих випадках – до незворотних деформацій предметів (розшарування пористої кераміки та скла), та спричиняє біопшкодження предметів кераміки – появу і поширен-

ня різноманітного грибка.

Отже, з температурно-вологісним режимом безпосередньо пов'язаний біологічний режим. Фактично єдиним біологічним шкідником для кераміки є грибок. В приміщенні відділу кераміки знайдено близько 15 видів грибка.

Грибок для свого розвитку потребує достатню кількість вологи. Його спори проростають при наявності крапельно-рідкої вологи, а міцелій (тіло грибка) може нормально розвиватися та існувати тільки при високому вмісті вологи в повітрі, оскільки у грибка немає регулятора вологообміну, то при низькому вмісті вологи в повітрі міцелій може загинути від висихання. Особливо енергійно грибок розвивається при відносній вологості повітря більше 70%.

Температура хоч і є другорядним показником для життя грибка, але все ж має велике значення. Практично грибок розмножується при будь-якій плюсовій температурі, що не перевищує максимальну, яка для більшості видів становить 40–45°C. Мінусові температури тільки затримують ріст грибків, але не убивають його. Оптимальною для росту і розмноження грибка є температура близька до +25°C. Крім того, великі перепади температури викликають конденсацію вологи на поверхні предметів, утворюючи ідеальні умови для проростання спор.

Сприяє поширенню та активності грибка і наявність пилу. Справа в тому, що пил є не тільки джерелом інфекції, але й джерелом (іноді єдиним) органічних речовин, без яких грибок не може розвиватися, не маючи іншого джерела харчування.

Для боротьби з пилом у приміщеннях фондосховища кераміки ДМНАП України співробітниками проводиться регулярне вологе прибирання. Але зберігання предметів на відкритих стелажах унеможливує забезпечення достатнього захисту колекції від пилу. Ускладнює нормативне прибирання приміщення і стандартна система опалення. Бажано, щоб пристроїв опалення були віддалені від стін на підвищену відстань, це сприяє зручості чищення пазух між

пристроями опалення і стіною.

Ще одним значним джерелом зараження колекції грибком для фондосховищ ДМНАП України є підвальне приміщення, яке має підвищену вологість. На щастя, приміщення для зберігання кераміки розташоване на другому поверсі, а на першому, міститься сховище музичних інструментів і тканин та одягу. Грибок уже піднімається з підвалів, є обширні пошкодження стін.

Часто при закупках до музею надходять уже заражені мікроорганізмами предмети. Тому музейне фондосховище мусить мати ізолятор для перевірки на зараженість і для дезинфекції музейних предметів. В ізоляторі має бути опаленням, окремий вхід – подвійні двері з тамбуром і обов'язково камера, призначена для дезинфекційної та протигрибкової обробки уражених предметів. Для такого приміщення, необхідно також пристрій. Обробку мають здійснювати тільки спеціалісти, що пройшли відповідне навчання та інструктаж щодо роботи з токсичними речовинами.

На жаль, фонди ДМНАП України таким ізолятором не оснащені, як і жодним іншим приміщенням, де б можна було проводити перевірку та дезинфекцію предметів, що надходять до фондів. Немає також спеціаліста і речовин для обробки заражених матеріалів. Хоча, все це вкрай необхідне, тому що частина колекції має пошкодження грибком. Ці предмети містяться в окремій шафі, але шафа не герметична і стоїть в загальному приміщенні з неконтрольованим температурно-вологісним режимом, що з часом призведе до зараження всієї колекції.

Зменшувати негативний вплив грибка на предмети кераміки, порцеляни не можна. Експонати, уражені грибками, частково або повністю втрачають свої початкові властивості. Різнокольорові плями змінюють зовнішній вигляд предметів, а видалення їх механічним шляхом не дає результатів, оскільки під плямами утворюються пігментні плями, які не зникають і не видаляються без пошкодження предмета.

Але найбільшої шкоди завдає меха-

нічна і хімічна діяльність грибка. Міцелій гриба проникає вглиб шарів предмета, руйнуючи його структуру. Хімічна діяльність завдає ще більшої шкоди. Процес харчування грибків пов'язаний з розкладанням речовин, які складають музейний предмет. Процеси руйнації заходять іноді так далеко, що призводять до повної втрати експоната.

Фактично, єдиним комплексом, який повністю відповідає науково-технічним вимогам до стану приміщень фондосховищ, є комплекс, що забезпечує пожежну безпеку. Зауваження викликає те, що не профарбовано вогнезахисними сумішами дерев'яні полиці та двері, що сполучають зали відділу кераміки та скла. Певну проблему становлять і виходи на вулицю з підвалів, зайнятих під адміністративно-господарські цілі, не відокремлені від виходів з фондосховища.

Система сигналізації повністю відповідає всім технічним вимогам.

Вирішити проблеми надійного зберігання музейних пам'яток в деякій мірі дозволить оснащення фондосховищ, згідно з нормами музейного зберігання. Воно має:

- а) забезпечувати підтримання музейного клімату у сховищах;
- б) забезпечувати біоохорону предметів;
- в) враховувати можливість індивідуального зберігання окремих предметів;

г) забезпечувати легкий доступ до предметів, можливість швидкого знаходження кожного з них;

д) бути зручним в експлуатації, перешкоджати можливості крадіжки (тобто мати автоматичну охоронну сигналізацію);

ж) відповідати вимогам протипожежної безпеки.

Слід відзначити, що в нашій країні відсутні підприємства, які серійно виготовляють спеціалізоване обладнання для фондосховищ музеїв. Тому в музейній практиці застосовується найрізноманітніше обладнання. Кожний музей індивідуально проектує своє обладнання та знаходить можливості для його виготовлення.

Проте цілковито відповідати вимогам, сучасного рівня можуть лише будівлі, спеціально збудовані як музейні фондосховища, коли під час проектування закладаються параметри їх технологічного оснащення.

---

1. Актуальные проблемы фондовой работы музеев. – М., 1980.

2. Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР. – М., 1984.

3. Проблемы хранения художественных ценностей в музеях. Материалы всесоюзной научной конференции. – М., 1971.

4. Рекомендации по функционально-технологическим нормативам для фондохранилищ